

הבדווים בישראל - חברה בתמורות; מקורות הקונפליקט הקרקעי בין בדווי הנגב למדינה

ד"ר יוסף (יוסקה) בן דוד*

* הכותב הוא חוקר במכון ירושלים לחקר ישראל ובמכון לחקר המדבר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

תמצית ספר על הבדווים בישראל - היוצא לאור מטעם המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימושי קרקע בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל

מתעדי החברה הבדווית בישראל ובארצות השכנות, בדור האחרון, מתארים חסדה זו כאוכלוסייה או תרבות, השרויות בתהליך היעלמות. קביעה זו אכן מוצדקת, אמנם היעלמות התרבות הבדווית (לא החברה כקבוצה ייחודית בתוך החברה הכוללת) עדיין אינה עובדה קיימת, אך אנו בהחלט עדים לספיחיה האחרונים. המודרניזציה והעיור אכלו ואוכלים בתרבות זו בכל פה, כפי שקרה לכל חברה נוודית בעולם ולבדווי המזרח התיכון וישראל בפרט. אולם, למרות תהליכי השינוי הפוקדים את הבדווים, מעלה המחקר המדעי שאומנם התרבות הבדווית, בדפוסייה המסורתיים באמת, הולכת ונמוגה, אך תכני-החיים והתרבות הבאים במקומה, מכילים בכל זאת סממנים ושרידים של התרבות המקורית - אותה תרבות המתוארת כתולדה של חיים במדבר במשך אלפי שנים, ואשר ידועה בעולם המדע כ"תרבות נוודות-המרעה".

הגדרה זו מקפלת בתוכה את תמצית תרבותם ועולמם של הבדווים בכל מקום שבו הם קיימים. היסודות שבבסיס תרבות זו היו: המדבר, המיקנה והנוודות. הנחת המחקר של תרבות זו נסתה לראות את הבדווים כבני חברה פשוטה שהכל בה ניתן להבנה בנקל. והנה, ככל שהמחקר על אודות הבדווים הולך ומעמיק, מתגלה לחוקרים ים גדול ורב המכיל שלל תרבותי רב; נראה שהאקדמיה (בעיקר) במחקריה, לצד חוקרים עצמאיים, העשירו בדור האחרון את הידע בחקר ובתיאור החברה והתרבות הבדווית, בעושר ספרותי ותרבותי רב ערך אודות התרבות הייחודית הזו.

השינויים החלים בחברה הבדווית אינם רק תולדה של אילוצי המודרניזציה ו"הכוחות החיצוניים" - כפי שחלק מהחוקרים נוהגים לקבוע, אלא גם תוצאת השילוב שבין רצונה

מקורות הקונפליקט הקרקעי בין בדווי הנגב למדינה

של החברה הבדווית להשתלב בחברה ובכלכלה המודרניות, לבין תגובתם החיובית לשינויים. כלומר: קיימת נכונות מצד הבדווים, לסגל דפוסי תרבות מודרניים, בתחומי אופי המגורים, אימוץ טכנולוגיות שימושיות, מבנה תעסוקה מודרני והפנמה של ערכים ודפוסי התנהגות מערביים.

במחקר המוצג כאן נבחנו היבטים שונים ומגוונים של החברה והתרבות הבדווים, והשינויים שחלים בה לאורך ציר הזמן. מיגוון הנושאים וממצאיהם, ביחוד של הנושאים היישומיים, הובילו למסקנות ערכיות המשמשות - על ידי הממשלה, הכנסת והרשויות המקומיות - בהליך קבלת ההחלטות ובתכנון העתידי.

ואלה הפרקים המרכזיים והחידושים (ממש "על קצה המזלג") הנכללים במחקר:

1. המאפיינים העיקריים של בדווי ישראל בהווה.
2. תולדות הבדווים בישראל: ייחודם ההיסטורי של הבדווים על רקע הגירתם לארץ ישראל; מוצא הבדווים ונסיבות הגירתם לארץ ישראל; ההיבט היהודי בתולדות הבדווים בכלל בארץ ישראל בפרט; תפרוסת אוכלוסיית הבדווים בצפון; הבדווים בנגב בעקבות מלחמת העצמאות והשלכותיה.
3. תולדות שבט התיאה - המטה השבטי הגדול ביותר שנותר במדינת ישראל. לפרק זה נוסף חידוש המתייחס לעבודתו של קצין בצבא המצרי המציג באור חדש את תהליך השתקעות הבדווים במצרים התיכונה ובסיני. כמו כן נחקרו בפרק זה הגורמים והמכניזמים להתהוות שבטים ולהתפרקותם, בהדגמה על שבט הטוארה ברהט. ה"דובדבן" בפרק זה מתייחס לנקודה היהודית - כאשר תוך כדי המחקר התברר שבתולדות חידוש היישוב היהודי בארץ, התקיימה מערכת מורכבת של יחסים עם הבדווים, לטוב ולרע.
4. אפיונים דמוגרפיים של הבדווים, החל מסמוך לקום המדינה ועד היום.
5. מנוודות ליישוב קבע. המעבר מחיי נוודות ליישובי קבע והשינויים בחברה הבדווית הנובעים מכך כמו: אורח חיים ודפוסי קיום; הנחלה השבטית והבעלות על הקרקע; דפוסי הקיום והייצור המסורתיים. בפרק זה נעשה ניסיון ראשון לחקור את התגבשות הטריטוריה השבטית של שבט עזומה, במטרה להבין כיצד נוצרה הפרצליה הקרקעית בשבט עד כדי הפרטתה וניכוסה במסגרת המשפחה וכן כחידות בעלות פרטיות.
6. תהליכי התיישבות ועיור - ספונטניים ומתוכננים. משמעות שינוי המגורים במעבר מהאוהל והמאהל ליישוב קבע; השפעת מעורבות השלטון בשינוי דפוסי הישוב; יוזמות

7. האוכלוסייה הבדווית לאתגר ההתיישבות; היישוב הספונטני וזיקתו להתיישבות המתוכננת; תרבות האוהל כבסיס להשוואה עם הבית בעיירה הבדווית; תהליך התפתחות היישוב הבדווי המתוכנן. בפרק זה נעשה ניסיון ראשון מסוגו לחקור מהי "תרבות האוהל", שרק לאחר הבנת משמעותה ניתן להשוות בין שני טיפוסים הבית והיישוב.
- החקלאות המסורתית בקרב בדווי הנגב וזיקתה ליישוב הספונטני. אפיונים ונתונים כלליים; טיפוסים מימשק בענף הצאן; חקלאות הפלחה החריבה; התרחבות משק המטעים; משקל החקלאות בקרב בדווי הנגב; הרציונל ביסוד החקלאות הבדווית; הערכים התרבותיים והחברתיים של החקלאות; עמדות הבדווים לגבי החקלאות וצורת היישוב הרצויה להם. בפרק זה, הדין בחקלאות המסורתית של הבדווים בנגב, מוסבר בפעם הראשונה מדוע הבדווים מתעקשים כל כך להיאחו בחקלאות המסורתית שלא תמיד מבטיחה קיום נאות - ומתברר שהיא נועדה למלא צרכים היוליים, חברתיים ותרבותיים, יותר מאשר צרכים כלכליים.
8. הקונפליקט הקרקעי בין בדווי הנגב לבין המדינה - מקורותיו, גילוייו, השפעתו וסיכויי פתרונו. מקומה של האדמה בתרבויות שונות; רקע הקונפליקט הקרקעי בין בדווי הנגב בין המדינה; תולדות התפתחות הקונפליקט; הסבת הקונפליקט מההקשר המקומי למישור הלאומי; היקף תביעות הבדווים; חוק ומדיניות במבחן המציאות; גילויי המאבק על הקרקע; סיכויים לפתרון הקונפליקט. פרק זה הוא החשוב ביותר להסבר ולהבנת התהוות הקונפליקט. בין החידושים בנושא זה: דיון במקורות ההיסטוריים הקדומים ביחס לחשיבותה ומרכזיותה של הקרקע בחיי אדם בכלל ובמאבק בין עמים בפרט. הדמיון והשוני בין מאבק האינדיאנים בצפון אמריקה לבין הבדווים בישראל וכן - השתנות ערך הקרקע אצל הבדווים במהלך ההיסטוריה, עד לקונפליקט הנוכחי.
9. מעורבותו ופועלו של מינהל מקרקעי ישראל בקרב הבדווים - הדימוי והאמת.
10. התמורה החברתית וגילוייה. שחיקת ערך הערבות ההדדית; ממערך סיוע מסורתי לשירותי רווחה ממלכתיים; משבר המנהיגות בחברה הבדווית; התמורות בשבט ובמשפחה הבדווית כתוצאה מתהליך העיור; יחסי בדווים-פלאחים בראי תהליך ההתיישבות - מאבק היסטורי שלא הוקחה; תעסוקת נשים - האם עוד פריצת דרך למודרניזציה?
11. תהליך המודרניזציה בקרב בדווי הצפון. ועד מקומי כשלב מעבר לרשות המקומית - הדוגמא של ואדי סלאמה; שילוב בדווי הצפון ברשויות המוניציפליות האזוריות: קישון, יזרעאלים וזבולון, כחלק מתהליך האורבניזציה של הבדווים.